

СЛОВО ЗА БРАТСТВОТО В СРЕДНОВЕКОВНАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

Пейо Димитров

„Надгробно слово за Киприан“ от Григорий Цамблак неведнъж е будило интереса на славистите като художествено произведение и исторически извор. Едно от най-интересните произведения на българската литература от началото на XV в., важно свидетелство за духовните настроения непосредствено след падането на България под турско робство, за съжаление то не е оглеждано от такъв ъгъл. Въпреки че винаги е изтъквано сходството му с „Похвално слово за Евтимий“, приликата е търсена в аспект на художествена близост или като втора похвала за именит българин — съвременник на патриарха. В това отношение наистина надгробното слово е уникално произведение за деец от Търновската книжовна школа, съратник на Евтимий, пренесъл принципите и творческите търсения на школата в Русия. Историческата значимост на словото е виждана и в друга светлина — като извор за произхода и рода на Киприан.¹ Народностната му принадлежност след категоричното заявление на Цамблак „его же бѣо наше вѣтро изнесе“² не търпи съмнение, спорен е само родът му, който най-често се свързва с рода на Цамблаковци и Киприан се обявява за роден чичо на Григорий Цамблак. Податки за такива изводи служат изразите: „с'рождѣшии' нас' отцемъ“³, употребен в смисъл, че младият Григорий е посрещал в Търново Киприана с „отца“, който го е родил и „оцъ еашъ, нѣплачю, нам' предлежит'enna, братъ бѣаше нашѣмъ оцъ“⁴, конкретно отнасен до родствените отношения на руския митрополит. Във втория израз думите „нам'предлежит'enna“ обикновено се отминават без внимание, без да се обясни каква е „вината“ на Цамблак, че Киприан е брат на баща му. Полемичната стойност на тези два изрази се тълкува по два начина. По отношение на първия израз учени като архимандрит Леонид,⁵ П. Соколов⁶ допускат употреба в смисъл на духовно родство, а в последно време Й. Холтхузен⁷ възприема и двата изрази като указание за духовно родство между Евтимий и Киприан, родство между епископи (приеми за подобно некрвнo родство не липсват в средновековните извори). Холтхузен посочва⁸ и конкретен образец — „Надгробно слово за епископ Милетий Антиохийски“ от Григорий Ниски, където се изтъква духовното родство между епископите. В средновековните литератури подражанието на позната творба и ползуването на заемки от нея е обикната практика, нещо повече — първата се е смятала за свещен историко-идеологически образец, а заемките и подражанието са означавали опиране на твърда основа. По тази причина подобно тълкуване не е недопустимо и би могло да се възприеме, ако се опираше на вникване в контекста на изразите и на вярно размираване смисъла на текста и творбата. В нея се говори не само за братство между епископи,

¹ Преглед на мненията вж. Н. Дончева-Панайотова. По въпроса за родството между митр. Киприан и Григорий Цамблак — В: сб. Старобългарска литература. С., БАН, 1978, кн. 3, с. 77—85.

² Боню Ст. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска л-ра. Т. I, С., 1958, с. 181.

³ Б. Ст. Ангелов. Пос. съч., с. 183, 185.

⁴ Вж. Й. Иванов. — Изв. на И-та за литература. С., 1958, с. 36.

⁷ I. Holthausen. Вж. Sonderdruck ans Slavistischen Studien zum VI Intern. Slav. Kongress in Prag. 1968, München, p. 372—382.

но и за братство между два народа, за исторически основания на това братство, което твърде много я отличава от познатите средновековни примери.

Другата тенденция, вместо да разшири, се стреми да обезсили горното тълкуване, в което като възприета средновековна практика явно се съдържа рационално зърно, и приема, че става дума само за кръвно родство, но вече не между Евтимий и Киприан, а между Киприан и Григорий Цамблак. Най-ярък застъпник на това гледище е А. И. Яцимирски⁹, то се възприема и от българските изследователи Й. Иванов¹⁰ П. Динеков¹¹, В. Велчев¹², К. Мечев¹³, Н. Дончева-Панайотова¹⁴ и др. Действително изразът: „оѣъ вѣшь... бѣаше нашѣмѣ оѣю“, произнесен над пресния гроб на Киприан пред ученици и почитатели, запознати с живота на митрополита, е твърде конкретен и е съдържал реално значение и влияваща сила за двете групи присъстващи — московчаните, почитащи паметта му, и пристигналите с Цамблак чужденци, вероятно българи. Немислимо е над гроба на починалия да бъдат произнесени слова, конкретно посочващи на кого е брат Киприан, с недвусмислена претенция чрез тоя факт да се обособи братството м^ежду присъстващите, които да нямат реално покритие, да бъдат само звън на църковната Риторика. Привържениците на второто тълкуване залагат изцяло на тази карта и очевидно са прави. Изразът говори за известно на присъстващите братство, което не търпи съмнения — нещо повече, тук не се доказва братската връзка между Киприан и „отецът“ на Цамблак, а като общоизвестен факт братството им е използвано за мотивиране на второто, в духовен смисъл братство, между присъстващите на поминалното тържество руси и българи.

Изразът гласи: „Братѣ во вѣмѣ смѣи ѿ авѣшин, понеже и оѣъ вѣшь, нже пѣачю, намъ предъ ажитъ вѣна, братъ бѣаше нашѣмѣ оѣю“¹⁵. Както се вижда, на основание на съществувашо, знайно братство, се утвърждава ново — провъзгласено в момента. Първото е неразрушима основа, на която трябва да се стъпи, за да се осъзнае второто, свързано с пристигането на Цамблак в Русия. Новият мотив прозвучава като продължение на осветена вече от историята връзка. Той се възприема приблизително така: „Ние, пристигналите тук сме ваши братя, понеже от преди ни свързва братство“ и има за цел не да пояснява, а да увери. Народностният произход на Киприан и фактът, че той е брат на българин — „отец“ на Григорий Цамблак, са били счтани за достатъчно основание, положено от предходните години, братските отношения да бъдат продължени, а с продължаването им от едно поколение към друго те придобиват свещен смисъл. Тази логика на фактите говори, че се касае за нещо особено, не само за тривиални отношения между епископи и духовната им близост, а за кръвно родство между Киприан и „отец“ на Цамблак, чрез което се освещава братството на руси и българи. Само на такава основа сравнените величини — съществувашото и сега прогласеното братство — могат да се възприемат като равностойни и да придобият обществен смисъл. Привържениците на мнението за духовно родство между епископи не се съобразяват с особения смисъл на прогласеното братство — братство между два народа, и непреднамерено свеждат словото, произнесено над гроба на Киприан, в присъствието на негови следовници и почитатели, до обикновен пример на литературно подражателство. Мотивирано така повърхностно, без конкретен разказ за делата и събитията, свързващи Киприан и Евтимий, то би прозвучало неубедително и кухо пред тълпата съвременници, запознати с живота на двамата светители. И Киприан, и Евтимий са ученици на Теодосий Търновски и опитен писател като Григорий Цамблак, ако е искал да мотивира духовното им родство, би разгърнал по-пространно и убедително разказа си, би споменал за обхвата им учител или за годините, които са ги свързали. За такива моменти от живота им говорят и разменените помежду им послания¹⁶, Цамблак без съмнение е знаел немало случаи от

⁹ А. И. Яцимирски. Григорий Цамблак. СПб., 1904, с. 19.

¹⁰ Й. Иванов. Пос. съч., с. 36.

¹¹ П. Динеков. Стара българска литература. С., 1953, ч. II, с. 86.

¹² Вж. История на бълг. литература. Т. I. С., 1963, с. 334.

¹³ К. Мечев. Григорий Цамблак. С., 1969, с. 72.

¹⁴ Н. Панайотова-Дончева. Пос. съч., с. 77—85.

¹⁵ Б. Ст. Ангелов. Пос. съч., с. 185.

¹⁶ Emil Kałużniacki. Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius. Wien, 1901, с.

такъв характер. Но той игнорира тази страна и се базира на нещо много по-познато и не изискващо пространна информация, каквото е кръвното родство. Той мимоходом го маркира: „оцѣ вѣшь... брѣтъ бѣашѣ нашьмѣ оцѣ“, да обяснява повече не е било нужно, а доказателственото си „понеже“ отнася към пояснението защо също така са и братя присъстващите на помена. Предходен момент се явява роднинската връзка, а следствен приятелството и братството между присъстващите.

Но дали наистина става въпрос за роднински отношения на Григорий Цамблак с Киприан? Не спекулира ли авторът твърде много със своето роднинство, обявявайки се така егоистично за брат на москоччани, а чрез себе си — и двата народа за братски. Не възнася ли твърде високо за църковната етика своя сродник, пишэйки по повод смъртта му: „не еси ли москочѣтин ꙗкоже възплакаша сѧ?“ Словото е патетична възхвала на светостта на Киприан и „бацинството“ му за русите. Възвеличаването е твърде неумерено за роден чичо. Ще си позволя да приведа почти пълно пряката похвала:

Молчитъ гласъ сладкъ и оубѣи да сице рекъ нбныи. ѿ дѣла имъ шѣ, еже вѣщати, и вѣна срѣца „Молчитъ гласъ сладкъи оубѣи н да сице рекъ нбныи. ѿ дѣла имъ шѣ, еже вѣщати, и паче вѣна срѣца веселѣиши. Зѣтвориша сѧ вѣтны, тихѣ вѣсѣ денжнмыа, оубѣи же бѣгѣ испѣвающа. Гдѣ око, нбное зрачѣе, еже томѣ дарѣа бѣгъ въ пѣстыни еси свѣдѣ? Гдѣ вѣхо, бжтвенѣаго гласа посѣдѣвающе? ... Гдѣ вѣстѣмъ свѣтѣе склѣбеніе бжтвеннѣаго идеѣиѣмѣ? Гдѣ десница много блгословѣѣмаѣа? Гдѣ свѣтѣа вѣно ѣдѣрило дѣа, корѣбѣа вѣашѣаго жѣтелѣа сѣтворѣюще тихѣ препѣвати жѣтѣиѣскыа вѣалны? Гдѣ добрыи корѣмѣчи, нже вѣашѣаго вѣа корѣбѣа къ нбсѣмъ направѣлаше?“¹⁷

Или: „Осѣдѣте источниѣкѣ, ѣзыкъ глѣю стѣго, и дрѣвѣса, ѣже при нхѣдѣиѣхъ того, нже естѣвѣи показѣте дрѣахѣа лѣстѣне. ѿ лѣте слаѣи црѣкѣныи, сладкъи полѣи бжтѣнаѣа во вѣши вѣашѣи, и радѣи сѣго вѣныи естѣ. Вѣалѣа насъ окрѣжѣиѣши вѣѣда, понеже і вѣалѣа сосѣдѣи бжтѣхъ дарѣи ненаѣдежно ѿ срѣды насъ вѣзѣтъ вѣи.“¹⁸

По сила на внушение и лирическа разточителност тези пасажии се родѣят с „Похвално слово за Кирил“ от Кл. Охридски. Но в него се говори за славянския първоучител, просветител на славянството и учител на автора, а тук за роден чичо, разбира се, и светител на русите. Допустимо ли е Цамблак така нескромно да разхвали своя родственик пред лица, които познават както него, така и Киприан? Не е ли много тънка и твърде лична тази нишка, на която той се опитва да привърже братството? Й. Иванов в своето колебание е привел и друг аргумент ... това свидетелство на Цамблака е бивало използвано за мнението, че Киприан като чичо на Цамблака, ще да е бил също така от рода на Цамблаковци. Никѣде обаче другаде в изворите, грѣцки или славянски, не се изтъква Цамблаковският му род.¹⁹ Той счита, че думата „брат“ е употребѣна в непряко значение и означава доведен брат или девер. Заявлѣнието „брѣтъ бѣашѣ нашьмѣ оцѣ“, струва ми се, не подлежи на съмнѣние, говори се точно за брат и от братството, както по-горе бе показано, се извежда побратимството между двѣа народа, еѣда ли може да се предѣлага, че се говори за девер или неистински брат. Но в забележката си Й. Иванов е прав, Киприан не е принадлеѣжал към рода Цамблак, изворите, свѣрзани с шумната биография на Григорий Цамблак, не бѣа премълчали такѣв претенциѣзен факт. Ако ги свѣрзѣахѣе кръвно родство, той не би си позволил и такаѣа похвала за брата на баща си независимо от неговите дела и заслуги. Авторът наистина настояѣа за кръвно родство между двѣамата „отци“, но още в началото на словото той е употребил израз, с който отриѣа родство между себе си и Киприан: „Не ѣтѣчѣство, не домѣкъ и сродѣникъ“²⁰ или свѣдѣѣствѣиѣхъ не самоѣго ѣѣца ѣѣтѣиѣе постраѣдахѣом.“²¹ Той нареѣада себе си сред публиката, която е загубила не „сродѣникъ“, а „отѣцъ“,

¹⁷ Б. Ст. Ангѣлов. Пос. съѣ., с. 185—186.

¹⁸ Пак там, с. 183.

¹⁹ Й. Иванов. Пос. съѣ., с. 36.

²⁰ Разредката моя — б. а.

²¹ Б. Ст. Ангѣлов. Пос. съѣ., с. 180.

употребено ясно в духовен смисъл. Ако се доверим на буквалистично тълкуване и възприемем произволно гледище, ще се наложи да доказваме, че освен роден чичо той му е бил съвременник и роден баща. На това разколебавашо твърдение не е обръщано достатъчно внимание. Защо преди да твърди, че Киприан е брат на баща му, ще уверява, че не е загубил родственик? В края на словото той отново пише: Не взат са **ѡцѣ ѡнасъ**, но по **средѣ насъ** **стоѣтъ**, **башѣ нѣѣ назирѣтъ насъ**, **нѣѣ насвѣнѣн молѣтъ са о насъ**,²² и отново нарежда себе си сред загубилите свой отец — духовен баща. Цамблак има право да нареди себе си сред почитателите на църквата и да го счита и за свой „отец“, без да му е бил пряк учител или светител, но очевидно няма право да нарича чичо си, който не му е бил ни епископ, ни учител — „отец“.

А, както виждаме, той изведнъж го назовава „отец“ и отрича загубата на родственик. Й. Иванов също не се е досетил да изрича „**братъ бѣше нашѣмъ ѡцѣ**“ като свидетелство за кръвно родство на Цамблак с Киприан, той посече се опира на думите „с **рождѣшимъ насъ** **отцѣмъ**“, които според него „не търсят друго обяснение, освен че Цамблак е бил със своя родител — баща“²³ при посрещането в Търново. За посрещането сам авторът разказва като за щастлива случайност: „**Мы же стѣ ѡмного а҃нца емалѣ сподѣнхѣм са вѣдѣти, ѡтрѣческыи еше насѣа возрѣсте**“.²⁴ Както се вижда, той е видал Киприана само там, при посрещането, и там като посрещач е бил благословен: „**Тогда великое сѣ светило вѣдѣхѣмъ братиѣ, и сѣнныи оны рѣиѣ нашѣи ко҃нѣша са гл҃авѣ**“.²⁵ Трудно е да се допусне, че само при посрещането и то „емалѣ“ е могъл да види толкова близък родственик и да няма никакъв друг спомен за него предишния и е определеното „велико светило“ при близко родство).

Колкото до думите „с **рождѣшимъ насъ** **отцѣмъ**“, на които се опира Й. Иванов, като цитат те са откъснати от контекста, където в своята пълнота гласят: „**Тогда цр҃кен, ꙗже насъ воспиташѣ и наказашѣ, с **рождѣшимъ насъ** **отцѣмъ** и б҃г҃тѣмъ зѣланымъ, срѣте восприемающѣи много светлостію бж҃ннаго**...“²⁶ В превод: „Тогава църквата, която ни възпита и напъти, с родила ни отец и добър учител, възприемайки много светлина, срещна блажения...“ Срещнала го е църквата на Търново и при посрещането, в лицето на посрещачите, именно тази църква призма много светлина от руския църковен йерарх Киприан. Посрещач на Киприан е била църквата заедно с добрия учител и духовен отец, който възпитал и напътил юношите — посрещачи. За присъствие на роден баща (и при добро желание за подобно тълкуване) въпрос не става. А за употребата „с **рождѣшимъ насъ** **отцѣмъ**“ в смисъл на родител — духовен отец, въпреки предельната яснота на текста не е нужно да ходим далече за примери. Григорий Цамблак страница преди това в същото слово употребява за Киприан и русите: „**Како мы не плачемъ са толкаго и таковаго добра, не б҃г҃тѣа токмо, но и родитѣа, ꙗже вѣг҃тію прѣтаго**“ „**Ахъ елѣ по рѣдѣи, воспитѣ же е҃вагѣлѣмъ, наказѣ же в҃ченнемъ отчѣимъ, впрѣдѣи страхѣмъ, гнѣмъ, оградѣи ѡвсюдѣ мат҃венымъ дѣвнѣкомъ и проавеленыи елѣ ст҃еори и желателныи е҃см҃чакѣмъ**“.²⁷ В същия смисъл без да има нужда наново да пояснява, той употребява и „с **рождѣшимъ насъ** **отцѣмъ**“. При посрещането на Киприан в Търново се говори не за присъствието на родния баща на Цамблак, а за Патриарх Евтимий, който заедно с паството и учениците си е посрещал руския митрополит. „Отецът“ на русите, който ги е родил духовно и възпитал с евангелието, е Киприан, а „отецът“ на Цамблак и българската църква е Евтимий, за него единствено се говори и по-нататък в сцената на посрещането. Него има пред вид авторът и в порождения спорове израз, затова след като е обяснил в какво се състои „отчеството“ им за двата народа и след като ги е „срещнал“ вече в братска прегръдка в Търново, той не се връща наново да пояснява, а само

²² Б. С. т. Ангелов. Пос. съч., с. 189.

²³ Й. Иванов. Пос. съч., с. 36.

²⁴ Б. С. т. Ангелов. Пос. съч., с. 183.

²⁵ Пак там.

²⁶ Пак там.

²⁷ Пак там, с. 182.

мимоходом отбелязва: „БРАТѦ БО ВАМЪ ЕСМЪ ѿ АВЧШН ПОНЕЖЕ Н ОЦЬ ВАШЪ, НЖЕ ПЛАЧЪ НАМЪ ПРѢДЛЕЖИТЪ ЕННА, БРАТЪ БЪАШЕ НАШЕМЪ ОЦЮ. СЕГО РАДН, ЕГДА ВЕСЕЛАСТЕ СЯ БЫ Н МЫ СЛЫШАШЕ, ВЕСЕЛЮ КАШЕМЪ СПРНЧШЩГХОМЪ СЯ. Н ПЛАЧЮ КАШЕМЪ ПОДОБНЫ ЕСМЪ СОВѢЩНИЦИ, ПОНЕЖЕ Н БЪДА ОПЩА“²⁸ Духовните йерарси — отци на двата народа и същевременно братя — са Евтимий и Киприан и на тяхното значение за руси и българи се полага твърдата основа на братството. Затова и при веселието българите са били съпричастни с радостта на русите, а сега в скръбта им също са съучастници (совѣщници). В цялото слово авторът има пред вид само тях двамата, назовава ги със собствените им имена и разказът е за тях. Замисълът на словото е чрез кръвното братство на Евтимий и Киприан да се обоснове братството между двата народа. По тази причина Цамблак не пести средства при възхвалата на Киприан, в такова осветление става ясен и изразът „НАМЪ ПРѢДЛЕЖИТЪ ЕННА“, т. е. заслугата е наша, освен на народа и на автора като представител на своя народ. В какво се състон „вината“, в словото също е казано: „ЕГЮ ЖЕ ВЕО НАШЕ УЧТЕО НЗНСЕ, ВАМЪ ЖЕ ТОГО БУГЪ ДАЮЕА.“²⁹ За братството на Киприан с Евтимий информация ни дава и изразът от картината на посрещането, където двамата се прегръщат и целуват и Киприан е горд, виждайки „свое утѣчество тако преленимъ, яко многымъ похваламъ, достоинно баше своего же н великаго ЕВФИМІА ТАКОВАА КОРИМЕНІА ДРЪЖАЩА“³⁰. Кръвнородствена връзка между двамата именити йерарси е виждал и Г. А. Илински, който нарича Киприан „един из ближайшихъ учениковъ и родствениковъ патр. Евфимія“³¹. Роднинска връзка допуска и Й. Иванов, изхождайки от по-горе приведените израз. За Киприан „великиятъ Евтимий“ е бил „свой“, близък, местоимение, означаващо най-често в такъв контекст — кръвно-роден. И неслучайно по-нататък авторът посочва каква е близостта им — „ОЦЬ ВАШЪ . . . БРАТЪ БЪАШЕ НАШЕМЪ ОЦЮ“. Фактът е бил общоизвестен, затова Цамблак само го отбелязва, за да обоснове чрез него братството на двата народа. След смъртта на двамата вече се възприема като скрепена от историческите обстоятелства сроденост. При новите обстоятелства на помена вниманието му вече е привлечено не от факта, че те са кръвни братя, а от паралела, който се налага едва ли не от само себе си — двамата йерарси-братя, двете църкви, възпитани от тях, братството между двата народа. Говори за общата скръб, която ги е събрала и за „общата беда“, защото ако за русите Киприан е бил духовен отец и възпитател, за българите той е братът на Евтимий и покровителят, който е имал „Аврамово СТРАННО ПРИНІМЪСТЕО . . . Н ѿ СВОЕПЛЕМЕННОМЪ МНАОВАНІИ“³². Плачът по него е плач по поробеното отечество и съдбата на неговите синове, оставащи без подкрепа и „милование“: „Н АБНЕ НАСЪ ОБІАТЪ СЪТВОЕННА СМРТЕСТЕО. В ПЕРПРНЪ Н КНСШНЪ НЪКОГДА ОБЛАГАХОМЪ СЯ, ННЪ ЖЕ ННЦН ІАВЛЕМСЯ.“³³ В тези редове, макар и отнесени към двете групи присъстващи, се чувства личната горест и участ. Скръбта по Киприан и поробеното отечество е един от най-възвишените моменти в творчеството на родолюбеща Цамблак. Търсенето на личен момент като възхвала на родственик и поглед към митрополитската му катедра и обвиненията в егоизъм се дължат на преднамереност и невъникване в текста на словото. В своята цялост то е изтъкано от скръб по Киприан и отечеството и обосноваване на братството между българи и руси, което след смъртта на отците придобива свещено-историческа осмисленост. Осветено не от лична роднинска връзка на автора с митрополита, а от духовно-кръвната, схващана като божествена и обществена, родственичност на двамата висши йерарси на двете страни, които са възпитали и просветили двата народа, то наистина е могло да бъде символ през вековете. Познатото за средновековната практика духовно родство между епископи по стечение на обстоятелствата получава нов смисъл, към духовното родство се прибавя и кръвно братство и в единството на дух и плът според средновековните разбирания получава свещена узаконеност и санкция. И Григорий Цамблак го прогласява като залог на бъдещите взаимоотношения между руси и българи.

²⁸ Б. С. т. Ангелов. Пос. съч., с. 185.

²⁹ Пак там, с. 181.

³⁰ Пак там, с. 184.

³¹ Г. А. Илинский. Значение Афона в истории слав. письм. — ЖМНП, ч. 18, СПб., 1908, с. 29.

^{32,33} Б. С. т. Ангелов. Пос. съч., с. 188, 187.

„Надгробно слово за Киприан“ е уникално произведение за цялото Средновековие, а в славянските средновековни литератури, в руската и българската — първо произведение за братството, възвестяващо епоха на взаимна помощ между близки във верско и племенно отношение народи. За да бъде осъзната необходимостта от такива отношения първо от българини, причината трябва да се търси и в трагичната съдба на България, в диренето на поделон и съчувственици за коалиция срещу грозния завоевател. Григорий Цамблак проявява своето братско отношение и към сръбския, румънския, украинския и литовския народ, сред които на по-малко на духовната просвета той работи до сетните си дни. Произведението му „Надгробно слово за Киприан“ по своя родолюбив патос, славослов на родното и родината и скрътта по нея се родее с „Похвално слово за Евтимий“, но то има и друго значение — чрез него осъзнаваме другата линия на творческите му външения, израз на която са произведенията като „Разказ за пренасяне мощите на Петка Търновска от Видин в Сърбия“, „Житие на Стефан Дечански“, „Житие на Йоан Нови Сучавски“ и „Слово към отците“ — произнесено на Констанцкия събор. Те сключват своеобразен идейно-проблематичен кръг, засягащ въпроси, свързани с отношенията между съседни и родствени народи, сред които „Надгробно слово за Киприан“ е най-висок израз на тази тенденция. Те ни разкриват монолитността на творческото му дело, свидетелство са за политическите и творческите му възгледи и го изявяват като една от най-ярките фигури на източноевропейския XV в. и славянството. В негово лице се ражда южнославянският хуманизъм, проникнат от дух на безкористност, родолюбие, братство и човеколюбие. Естествено като църковен деец той облича своите идеи и принципи в ризата на верската близост и родственост, но същността им е недвусмислено подчертана. Реалният отзвук на неговата конкретна дейност не ни е известен, до нас са достигнали смътни сведения. . . и художествените му произведения. Но те ни дават право да утвърждаваме, че за братството между близки и съседни народи през Средновековието, за раждането на хуманни взаимоотношения в ретроспективния план на историята и „нам 'предлежит' вина“.